

УДК 614.253.8 – 056.26

[https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2019.8\(53\).03](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2019.8(53).03)

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

Тетяна Горбашенко

викладач кафедри психології

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

g.tetiana@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2567-7726>

Анотація

Проблеми інвалідності, серед інших соціально-економічних і соціально-політичних проблем сучасного світу, є достатньо актуальними для будь-яких країн і народів, що вимагає уваги урядів і громадськості різних держав у напрямку пошуку, розробки і впровадження адекватних моделей суспільного устрою, оптимально пристосованих до потреб осіб з обмеженими можливостями здоров'я з урахуванням ресурсних та інших можливостей суспільств, в яких вони функціонують. Потрібно зазначити, що останнім часом ставлення до таких людей суттєво змінилося та інвалідність розглядається як соціальне явище. Пошук шляхів розв'язання проблем української молоді з обмеженими можливостями здоров'я потребує дослідження наявного стану задоволення їх особливих потреб у сферах освіти та працевлаштування. В статті розкрито історичні етапи розвитку і розв'язання проблем осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Представлений аналіз використання у науковій літературі поняття «інвалід» та його різні формулювання. Звернено увагу на те, що науковці різних галузей продовжують досліджувати різнопланові аспекти проблем осіб з обмеженими можливостями здоров'я та створювати з огляду на них методи та методики для роботи, навчання, соціалізації таких осіб. Показано складний розвиток ставлення до інвалідів – від повного їх неприйняття, навіть фізичного знищення, через прояв упередженого ставлення, нетерпимості, страху перед «ненормальними» проявами та, як результат, визнання необхідності їх відчуження та ізоляції до усвідомлення спочатку необхідності адаптації таких людей, а пізніше й повноцінного входження в соціум з допомогою створення сприятливих умов для інтеграції, формування позитивних стосунків між усіма членами суспільства. Проаналізовано нормативно-правові документи щодо захисту прав інвалідів в Україні та міжнародні документи, прослідковано, як трансформувалось розуміння інвалідності, зміст і принципи соціалізації осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Розглянуто різні підходи (певні моделі) до розуміння інвалідності як такої.

Ключові слова: особи з обмеженими можливостями здоров'я, інвалід, суспільство, дефекти, соціальна ізоляція, моделі інвалідності (медична, економічна, соціальна, правозахисна, модель функціональної обмеженості).

Вступ

Для сучасної України на фоні соціальної та економічної нестабільності характерним є посилення уваги до проблем людей з інвалідністю як з боку суспільства, так і широкої громадськості. Згідно з даними Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України, на початок 2015 р.

в Україні було понад 2,8 мільйона осіб, що мають статус людини з обмеженими можливостями здоров'я. Після початку антитерористичної операції (АТО) на сході України зросла частка внутрішньо переміщених осіб. Станом на 01.01.2015 р. з 825 тис. офіційно зареєстрованих в такому статусі понад 29 тис. були особами з інвалідністю. Окрім того, станом на 01.07.2015 р. серед 2979 поранених військовослужбовців Збройних сил України, Національної гвардії України, МВС та інших силових структур, 925 чоловік визнано особами з інвалідністю внаслідок війни (Альтернативний доклад, 2015: 4-5). Це питання не втрачає своєї гостроти, оскільки ця соціальна група, хоча й відносно невелика (приблизно 6,1% від загальної кількості населення України), однак і досі залишається однією з найбільш вразливих у захисті своїх прав та реалізації можливостей.

Мета дослідження полягає в аналізі теоретичних підходів до проблем осіб з обмеженими можливостями здоров'я у науковій психолого-педагогічній літературі. **Завдання** дослідження: 1) проаналізувати ставлення до людей з вадами здоров'я, до понять «інвалід», «інвалідність» та показати їх еволюцію в історіогенезі; 2) проаналізувати міжнародні та державні правові документи щодо людей з інвалідністю; наукові джерела для більш ґрунтовного теоретичного дослідження проблеми.

Методи дослідження

У реалізації мети даної статті використано теоретичні методи дослідження: аналіз наукової психологічної літератури, державних правових документів, систематизація та узагальнення теоретичних даних.

Результати та дискусії

Питання, пов'язані з вивченням проблем осіб з обмеженими можливостями здоров'я, розглядали Б. Альберт, К. Заблоцькі, А. Капська, О. Кисляк, М. Таланчук, І. Томаржевська, А. Хулєк, О. Ярська-Смірнова та ін. Значний внесок у розуміння особливостей розвитку людей з обмеженими можливостями здоров'я внесли А. Адлер, Р. Бернс, Л. Божович, Л. Виготський, Б. Зейгарник, О. Кисляк, І. Кон, Ч. Кулі, А. Реан, С. Фішер, С. Клівленд та ін.

Аналізуючи вітчизняний і зарубіжний досвід формування ставлення до людей з обмеженими можливостями здоров'я можна визначити п'ять періодів, умовною межею яких є історичні прецеденти зміни ставлення до людей з вадами, порівняно з попереднім історичним періодом.

Г. Давиденко виокремлює такі періоди: *перший період* (IX ст. до н.е. – 1198 р.) – західноєвропейська цивілізація пройшла шлях від нетерпимості та агресії до людей з особливими потребами (закони Лікурґа, Спарта) до першого усвідомлення державою (монархом) необхідності їхнього захисту (відкриття баварським курфюрстом першого притулку для сліпих). У *другому періоді* (1198 – 70-ті рр. XVIII ст.) європейські держави пройшли шлях від презирства до людей з вадами до усвідомлення можливості та доцільності навчання декого з них (глухонімих і сліпих). *Третій період* (70-ті рр. XVIII ст. – поч. XX ст.) – це шлях від усвідомлення доцільності навчання людей із сенсорними порушеннями до усвідомлення необхідності організації системи спеціальної освіти. На *четвертому етапі* (поч. XX ст. – 70-ті рр. XX ст.) Європа проходить шлях від розуміння необхідності спеціальної освіти глухих, сліпих, розумово відсталих людей до

усвідомлення наявності інших видів порушень у розвитку і необхідності звернути увагу на всі категорії аномальних дітей системою спеціальної освіти. *П'ятий етап* (70-ті рр. – 1996 р.) – це період переосмислення основ організації системи спеціальної освіти, утвердження ідей інтеграції під впливом західної демократії, ліберально-демократичних настроїв, проведення активної антидискримінаційної державної політики (Давиденко, 2015).

Історія розвитку ставлення до людей з вадами здоров'я в Україні теж пройшла ці етапи. Але історичні межі кожного з них інші. Україна вступила у *перший період* в 996-1706 рр. – період формування рефлексії держави і суспільства щодо людей з відхиленнями у розвитку. *Другий період* (1706-1806 рр.) – відкриття перших спеціальних шкіл. *Третій період* (1806-1927 рр.) – усвідомлення необхідності створення національної системи спеціальної освіти. На *четвертому етапі* Україна проходить шлях від усвідомлення необхідності організації системи спеціальної освіти для людей з особливими потребами до усвідомлення необхідності приділити увагу всім категоріям людей з вадами. Україна вступила в *п'ятий період* на двадцять років пізніше, ніж Західна Європа, окрім того, тенденція до інтеграції виникає в нашій країні в ракурсі інших соціокультурних умов (Колупаєва, 2009).

На початку XVIII ст. у слов'янських мовах починає вживатися слово «інвалід», яке за змістом означає «безсилий, слабкий, тяжко поранений». Воно прийшло в українську і російську мови з французької, де до кінця XIX ст. вживалося в значенні «той, хто відслужив, заслужений воїн, який непристосований до служби через поранення, старість» (Дікова-Фаворська, 2009: 41).

В Україні довгий період не існувало єдиного терміна стосовно осіб, котрі мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї. Як зазначає О. Дікова-Фаворська, у засобах масової інформації та спеціальній літературі вживалися паралельно різні поняття – «інвалід», «особи з обмеженими можливостями», «люди з обмеженою дієздатністю», «люди з обмеженими функціональними можливостями», «особи з вадами розвитку» (Дікова-Фаворська, 2017).

В короткому енциклопедичному словнику поняття «інвалід» (лат. Invalidus – безсилий, слабкий, хворий) визначається як «особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою або вродженими дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності, до необхідності надання соціальної допомоги та захисту» (Соціальна робота, 2002: 43).

За О. Кисляк, «інвалід» означає особу, яка «не може самостійно забезпечити повністю або певною мірою потреби нормального особистого і/або соціального життя внаслідок недоліку, вродженого або ні, його чи її фізичних або розумових здібностей» (Кисляк, Кольченко, & Місяк, 2003: 222-223).

К. Заблоцькі визначає інваліда як особистість, котра не може «самостійно (певною мірою або повністю) обслуговувати себе в житті внаслідок вродженого або набутого обмеження життєдіяльності» (Zabłocki & Bulenda, 1991: 13). «Інвалідність, – пише К. Заблоцькі, – об'єднує людей з психосоціальними труднощами, наприклад, з фізичними порушеннями тіла, за яких виникає серйозна перепона до досягнення цілей» (Zabłocki, 1995: 53).

Поняття «інвалід», «інвалідність» А. Хулек розглядає у такий спосіб. В загальному розумінні інвалід – людина, котра має значні обмеження життєдіяльності, в більш

вужчому – це людина, котра не може самостійно забезпечити повністю або певною мірою потреби нормального особистого або соціального життя через вроджений або набутий недолік, відсутність достатніх фізичних або розумових можливостей. Таке тлумачення в першому випадку зважає на стан здоров'я людини, в другому – поняття «інвалід» стосується суспільно-економічного аспекту, в якому підкреслюється неможливість виконання людиною суспільних ролей, досягнення життєвих цілей і відсутність прийнятних для людини економічних умов (Hulek, 1981). А. Хулєк вважає, що поняття «інвалід», «інвалідність» стосуються дорослих людей, котрі досягли 18 років, та не може застосовуватись до категорії дітей та підлітків до 18 років, оскільки в цьому випадку відсутній один із параметрів, що визначає інвалідність, а саме «працездатність». Обмеження працездатності А. Хулєк розглядає як «загальний результат перешкод, які інвалідність ставить перед особистістю», вважає його «тісно пов'язаним зі станом, що супроводжується психосоматичними і психічними наслідками» (Hulek, 1984: 78).

У вітчизняних і зарубіжних дослідженнях частіше всього інваліди розглядаються як люди з особливостями у розвитку, з особливими потребами, з обмеженим здоров'ям, а також як люди, що мають обмеження працездатності та життєдіяльності. Інваліда, на нашу думку, передусім обмежують не можливості здоров'я, а можливості реалізувати свій особистісний потенціал за наявного порушення здоров'я.

Причинами цього можуть бути різні фактори. «Інвалідність – це обмеження в можливостях, спричинене фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути інтегрованою в суспільство і брати активну участь в житті сім'ї та держави на тих умовах, що й інші члени суспільства» (Дікова-Фаворська, 2009: 41).

Б. Альберт, голова Британського руху інвалідів, вважає, що інвалідність – це те, що додане до порушення здоров'я через зміни ізоляції та виключення людей з обмеженими можливостями із повноцінної участі у житті суспільства. Оскільки суспільство практично не зважало на таких людей, Б. Альберт констатує, що інвалідність є окремою формою суспільного пригноблення (Думбаєв, Попова, 2006).

О. Ярська-Смірнова розглядає інвалідність як «особливість, нетиповість, іншість, що означає відхилення від норми, типової для більшості. Подібна ненормативність веде за собою відчуження, крайньою формою якої стає виключення з соціокультурного простору більшості, у якій немає цього виду іншості, тобто порушення стану здоров'я» (Ярская-Смирнова, 1997: 17).

Вивчаючи інвалідність з позицій соціології, ми дотримуємося європейської традиції, в рамках якої інвалідність розглядається не як статичний стан індивіда в суспільстві, а як динамічний процес. Інвалідність як процес протікає в часі і просторі, може мати тимчасовий або постійний характер і по-різному впливає на кожен з етапів життєвого шляху особистості. «Людина, котра має проблеми зі здоров'ям, є особою, що перебуває в ситуації інвалідності» (Фирсов, 2002: 70).

І. Томаржевська визначає інвалідність як соціально-психологічне явище, як специфічний соціально-психологічний феномен, що має певний рівень організації, індивідуальну міру прояву, специфічні проблеми та кризові стани. Стан інвалідів і дискримінація, яку вони відчувають, штучно створені суспільством. Це примушує інваліда почувати провини через те, що він не такий, як інші. Дефекти органів, порушення

здоров'я не роблять людину менш повноцінною, але здебільшого люди виховані з усвідомленням, що саме так і є. Страх, неосвіченість, забобони та дискримінація – це те, що, насправді, обмежує можливості інвалідів у суспільстві (Томаржевська, 2007).

У психологічній та педагогічній літературі термін «інвалідність» часто замінюється з огляду на певні психологічні, етичні, моральні переваги на «людину з обмеженими фізичними чи психологічними можливостями», «людину з особливими потребами», «людину з обмеженими можливостями здоров'я». Факт введення в користування якісно нової термінології свідчить про дійсно глибокі зміни у ставленні суспільства та держави, про гуманістичне спрямування політики щодо описуваної категорії населення.

На сучасному етапі розвитку України гостро постало питання про коректну термінологію, вдосконалення спеціальної освіти, що пов'язано з новим розумінням особистісного розвитку дітей та молоді з обмеженими можливостями здоров'я, з новим ставленням суспільства до них, необхідністю продуктивного розв'язання проблем їх соціалізації та інтеграції в суспільство. Адже, згідно з Конституцією України (Конституція України, 1996), законами України «Про освіту» (Закон України, 2020), «Про загальну середню освіту» (Закон України, 2019), «Про вищу освіту» (Закон України, 2020), «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (Закон України, 2019), Конвенцією ООН «Про права осіб з інвалідністю» (Конвенція ООН, 2009), стали реальними перспективи щодо покращення процесу соціалізації та інтеграції людей з особливими потребами у відкрите демократичне суспільство. У статті 19 Закону «Про освіту» говориться про визнання прав осіб з інвалідністю на освіту, й на підставі рівності можливостей вони забезпечуються інклюзивною освітою на всіх рівнях і навчанням упродовж усього життя (Закон України, 2020).

У вересні 2016 р. Верховна Рада України офіційно замінила слово «інвалід» у «Конвенції про права інвалідів», поняттям «особа з інвалідністю». «До осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими» (Закон України, 2016).

Досить важливим є з'ясування змісту та специфіки інвалідності. На сьогодні існують різні підходи (певні моделі) до розуміння інвалідності як такої, а саме: *медична, економічна, соціальна, правозахисна, модель функціональної обмеженості* тощо.

Медична модель оцінює людей з того погляду, що вони не можуть повноцінно жити і працювати без активної підтримки держави, сторонніх осіб. Саме тому суспільство організовувало спеціальні установи, приймало визначені закони і будувало свою політику так, щоб ізолювати людей з інвалідністю від більшої частини життя суспільства (Безпалько, Губарева & Капська, 2002). Медичний підхід до інвалідів перетворює людей з обмеженими можливостями здоров'я в пасивних пацієнтів, позбавляючи їх соціальної ролі і значення. М. Томчук, Т. Комар, В. Скрипник вказують на те, що в суспільстві створюються ситуації, коли інваліди і їхні сім'ї не мають права вибору, самовизначення і не можуть, через їхню «неповноцінність», впливати як на розв'язання їхніх проблем, так і на характер соціалізуючого фактору. Такий підхід призвів до того, що інваліди стали відчуженими від суспільства (Томчук, 2005).

Модель функціональної обмеженості описує неповноцінність як нездатність особи виконувати ті чи інші функції порівняно зі здоровими людьми. Ґрунтовне визначення

інвалідності дає А. Іпатов: «людина з інвалідністю – це будь-хто, хто страждає від тимчасового, часткового або загального ураження, що впливає на його/її відчуття та сприйняття чи його/її фізичні, психологічні або ментальні можливості настільки, що це унеможлиблює його/її навчання, роботу або реабілітацію і в результаті якого він/вона не може задовольняти свої звичайні щоденні потреби за звичайних обставин, схожих на обставини, в яких перебувають люди без інвалідності» (Іпатов & Ханюкова, 2015: 16).

Економічна модель інвалідності розглядає особу з інвалідністю як неповноцінну, яка працює за обмеженим часом, має менше навантаження порівняно зі здоровими людьми чи неспроможна працювати взагалі. Інваліди розглядаються, як люди менш продуктивні чи економічно обмежені. Звісно, економічна модель інвалідності – це результат концепції соціальної корисності, яка, без сумніву, породжує соціальну дискримінацію (Безпалько, Губарева & Капська, 2002).

Економічна і функціональна моделі є логічним наслідком медичної моделі. Всі моделі роблять акцент на тому, що саме у даної особи відсутнє: медична акцентує відсутність здоров'я, економічна – неспроможність до продуктивної праці, функціональна – неспроможність у широкому розумінні цього слова (Безпалько, Губарева & Капська, 2002).

Правозахисна модель інвалідності вказує на суттєві зміни у розумінні поняття «інвалідність», які відбулися у суспільстві. Замість застарілих концепцій, згідно з якими особи з інвалідністю вважалися «об'єктами» благодійності, лікування і соціального захисту, сьогодні вони розглядаються як особи, що мають права, здатні заявляти про ці права і досягати їх реалізації. Конвенція ООН про права інвалідів (ратифікована Україною 16 грудня 2009 р.) підтримує і пропагує цю модель, розвиваючи її далі, визнаючи інвалідність як «правову проблему» – визнає осіб з інвалідністю як правовласників та суб'єктів прав людини на рівній основі; визнає і поважає інвалідність людини як елемент людського розмаїття; покладає відповідальність на суспільство і уряд за забезпечення політичного, правового, соціального та фізичного середовища підтримки прав людини та повного включення та участі людей з інвалідністю (Байда & Красюкова, 2012: 33). Проголошується, що всі особи з інвалідністю мають користуватися всіма правами і основними свободами людини.

І. Томаржевська аналізує *соціальну модель*, яка була розроблена як спроба віднайти альтернативу домінуючому медичному сприйняттю інвалідності. Загалом ця модель була спрямована на подолання тих бар'єрів, що ізолюють людей з інвалідністю і не дозволяють їм стати повноправними членами своїх співтовариств. Відповідно із соціальною моделлю, статус інвалідів, дискримінація, якій вони піддаються, штучно створені суспільством і це не стосується їхніх порушень. Розуміння інвалідності з цього боку допомагає інвалідам отримати ту силу, що дозволяє боротися з бар'єрами (фізичними, інституціональними, юридичними, комунікативними) і брати повноцінну участь у житті суспільства. Соціальна модель визнає, що люди з інвалідністю, як і всі інші, час від часу потребують медичної допомоги. Однак ця модель говорить, що інвалідів не можна розглядати як об'єктів медичного втручання. Скоріше негативне ставлення суспільства і спосіб організації спілкування, а не обмеження фізичного розвитку, унеможлиблюють функціонування інвалідів на рівних із іншими (Томаржевська, 2007).

А. Бастрікіна вказує на те, що в кінці 70-х років ХХ століття Ж. де Джонг, спираючись на роботи Е. Робертса, Дж. Хьюмана, розробив принцип незалежного життя.

Його теорія стверджує, що «справжні проблеми – це соціальні та психологічні бар'єри і, щоб вирішити ці проблеми, важливо змінити суспільство, а не інвалідів. Крім того, важливі рішення повинен приймати сам інвалід, а не медики чи працівники реабілітаційних центрів. Дотримуючись цих принципів люди починають ставитися до себе як до повновладних і цілеспрямованих особистостей, а не як до пасивних жертв, об'єктів благочинності» (Бастрыкина, 2000: 72).

На думку Л. Шипіциної, виникає потреба створити психологічну модель, яка розглядала б процес психічного розвитку інвалідів в найрізноманітніших патогенних умовах (Шипицына, 2005).

Завдяки ідеям Л. Виготського сформувалась думка про шкідливий вплив на інвалідів соціальної ізоляції. Він дійшов висновку, що, відриваючи дітей з вадами від сімей та друзів і створюючи для них особливе соціальне середовище, суспільство викликає в них «вторинну інвалідність». Такі дії дуже негативно позначаються на дітях з вадами, оскільки у цьому разі не зважають на їхні соціальні потреби (Выготский, 1983).

Ч. Кулі зазначав, що індивід не може бути відокремлений від суспільства, оскільки «Я» формується з допомогою взаємодії з іншими людьми. Теорія соціалізації Ч. Кулі ґрунтується на концепції «дзеркального Я», згідно з якою «образ Я» індивіда є відображенням того, як інші сприймають його, або того, як це йому самому уявляється (Кулі, 2000).

Ставлення суспільства до інвалідів неоднозначне. Воно залежить від виду інвалідності та забобон, пануючих у суспільстві. Негативна реакція щодо інвалідів пов'язана з ототожненням тіла і психіки (якщо тіло пошкоджене, то повинні бути відхилення в психіці). Забобони і неприйняття інвалідів присутні в усіх суспільних верствах. Ставлення оточуючих до інвалідів варіюється від прийняття їх як людей, які нормально функціонують в суспільному та професійному житті, до почуття співпереживання, терпіння, цікавості, страху, упередження, і, навіть, до відрази і неприйняття участі таких людей у суспільному житті. Звертаючись до наукових досліджень Т. Галковскі (Gałkowski, 1979), К. Заблоцькі (Zabłocki & Bulenda, 1991), Й. Серейскі, З. Вайгля (Serejski & Weigl, 1992), А. Хулека (Hulek, 1984) можна стверджувати, що, якщо б суспільство проявляло свій інтерес до таких осіб тактовно, з почуттям турботи і співпереживання, як до звичайних людей, тоді б їхнє становище у суспільстві було іншим і вони не намагались б ізолюватися від суспільного життя.

Висновки

Теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень, присвячених проблемам інвалідів, дозволив зробити висновок, що на сучасному етапі у вітчизняній психології соціально-психологічні проблеми осіб з обмеженими можливостями здоров'я, їх адаптація, взаємодія недостатньо представлені і вирішені. Частіше за все інваліди розглядаються як люди з особливостями у розвитку, з особливими потребами, з обмеженим здоров'ям, а також як люди, що мають обмеження працездатності та життєдіяльності.

Аналіз всіх наведених вище трактувань дозволяє зробити висновок про те, що повністю розкрити всі ознаки інвалідності важко, оскільки їх зміст чітко не визначений і часто розмитий.

Вітчизняний і зарубіжний досвід показує, що діти і молодь з обмеженими можливостями здоров'я мають низку не розв'язаних психологічних проблем, які пов'язані з негативним впливом їхнього мікросоціального оточення та психогенною травматизацією у зв'язку із наявністю фізичного (соматичного) дефекту. Для них характерні дезадаптаційні прояви та кризи, що проявляються у перенапруженні емоційної сфери та поведінкових порушеннях та ведуть до проблем у міжособистісних взаєминах.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі вважаємо вивчення шляхів подолання аутостереотипів самих осіб з обмеженими можливостями здоров'я, а також особливості їхньої реакції на інвалідність, захворювання та її переживання, що, безсумніву, впливає на ефективність роботи групи, колективу, а це зі свого боку не веде до налагодження конструктивних, позитивних міжособистісних стосунків. В роботі зі студентами з обмеженими можливостями здоров'я повинна бути ґрунтовна обізнаність про їхні, перш за все, соціально-психологічні особливості розвитку, навчання не повинно бути ізолюваним. Перебування студента з інвалідністю у звичайному студентському середовищі надаватиме йому можливість розширити коло свого спілкування, проживати тим самим життям та розв'язувати ті самі проблеми, що розв'язує його здорове оточення.

Література

1. *Альтернативный доклад о состоянии выполнения Конвенции ООН о правах инвалидов.* (2015). Уполномоченный Верховной Рады Украины по правам человека Валерия Лутковская (июль, 2015). Украина. Режим доступа : https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRPD/Shared%20Documents/UKR/INT_CRPD_NHS_UKR_21337_R.doc
2. Байда, Л. Ю., & Красюкова-Еннс, О. В. (Ред.). (2012). *Инвалідність та суспільство* : навчально-методичний посібник. Київ.
3. Бастрыкина, А.В. (2000). Центры независимой жизни. *К независимой жизни (Пособие для инвалидов)*. (с.32-38). Москва: Изд-тво РООИ «Перспектива». Режим доступа : <https://rosbs.ru/uploads/documents/2018/k-nezavisimoi-zhizni.pdf>
4. Безпалько, О.В., Губарева, Т.Г., & Капська, А.Й. (Ред.). (2002). *Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями : метод. рекомендації*. Київ : Логос.
5. Выготский, Л.С. (1983). Основы дефектологии. *Собрание сочинений* (Т.1-6). (Т.5). Москва : Педагогика.
6. Давиденко, Г.В. (2015). Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Київ.
7. Дікова-Фаворська, О. (2009). *Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології*. (Монографія). Житомир.
8. Дікова-Фаворська, О. (2017). Роль конструкту «людина з функціональними обмеженнями здоров'я» в компенсації дефіциту розуміння соціальної суті людини з інвалідністю. *Нова парадигма*, 131, 158-167. Режим доступа : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/18316>
9. Думбаев, А.Е., Попова, Т.В. (2006). *Инвалид, общество и право*. Алматы : ТОО «Верена».
10. Закон України «Про вищу освіту». (2020). №2145-VIII. Режим доступа : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>

11. Закон України «Про внесення зміни до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї». (2016). №1490–VIII. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1767>.
12. Закон України «Про загальну середню освіту». (2019). №2145-19. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/go/651-14>
13. Закон України «Про освіту». (2020). №2145-VIII. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
14. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». (2019). №2249-VIII (2249-19). Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/go/875-12>
15. Іпатов, А.В., & Ханюкова, І.Я (2015). Поняття інвалідності в аспекті сучасного міжнародного права. *Український вісник медико-соціальної експертизи*, 3, 15-21.
16. Кисляк, О.П., Кольченко, К.О., & Місяк С.А. (2003). Організація психологічної підтримки студентів з особливими потребами в умовах ВНЗ. *Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми виховання та навчання студентів із особливими потребами»*. (с.222-223). Київ : Університет «Україна».
17. Колупаєва, А. (2009). *Інклюзивна освіта: реалії та перспективи*. (Монографія). Київ: Самміт-Книга.
18. Конвенція ООН «Про права осіб з інвалідністю» (2009). Закон України «Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї», №1767-VI. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17>
19. Конституція України (1996). Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
20. Кули, Ч. (2000). *Человеческая природа и социальный порядок*. Москва : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги.
21. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. (2002). *Соціальна робота* (Книги 1-7). (Книга 4). Київ : Видавництво: ДЦССМ.
22. Томаржевська, І.В. (2007). *Психологічні засади гуманізації професійної підготовки студентів-інвалідів за соціономічним профілем*. (Дис. канд. психол. наук). Київ.
23. Томчук, М.І. (2005). *Психологія адаптації до навчання студентів з особливими потребами*. (Монографія). Вінниця : Глобус-Пресс.
24. Фирсов, М.В. (2002). *Психология социальной работы: Содержание и методы психосоциальной практики*. Москва : Академия.
25. Шипицына, Л.М. (2005). *Психология детей-сирот*. Санкт-Петербург : Изд-во СПбУ.
26. Ярская-Смирнова, Е.Р. (1997). *Социокультурный анализ нетипичности*. Саратов.
27. Gałkowski, T. (1979). *Dzieci specjalnej troski*. Warszawa : WP.
28. Hulek, A. (1984). *Rewalidacja dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w rodzinie*. Warszawa : PWN.
29. Hulek, A. (1981). *Rehabilitacja osób niepełnosprawnych w Polsce i za granicą*. Warszawa : IWZZ.
30. Serejski, J., & Weigl, Z. (1990). Współczesne tendencje w wychowaniu i nauczaniu dzieci ruchowo niepełnosprawnych. *Szkola Specjalna*, 3, 67-73.
31. Zabłocki, K.J, Bulenda, T. (1991). Nowe prawne uregulowania zatrudnienia i rehabilitacji osób niepełnosprawnych (proba oceny). *Problemy Rehabilitacji Zawodowej*, 1–4. Warszawa.
32. Zabłocki, K.J. (1995). *Psychologiczne i społeczne wyznaczniki rehabilitacji zawodowej inwalidów*. Warszawa : Wydawnictwo Żak.

References

1. *Al'ternativnyy doklad o sostoyanii vypolneniya Konventsii OON o pravakh invalidov [Alternative report on the status of implementation of the UN Convention on the Rights of*

- Persons with Disabilities*] (2015). Upolnomochennyi Verkhovnoy Rady Ukrainy po pravam cheloveka Valeriya Lutkovskaya (iyul', 2015). – Commissioner of the Supreme Council of Ukraine for Human Rights Valeria Lutkovskaya (July, 2015). Ukraina. Retrieved from https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRPD/Shared%20Documents/UKR/INT_CRPD_NHS_UKR_21337_R.doc [in Ukrainian].
2. Baida, L.u., Krasiukova-Enns, O.V. (Eds.). (2012). *Invalidnist ta suspilstvo [Disability and Society]*. Kyiv [in Ukrainian].
 3. Bastrykina, A.V. (2000). Centry nezavisimoy zhizni [Centers of independent living]. In *K nezavisimoy zhizni. (Posobiye dlya invalidov) – Towards an Independent Life (Handbook for the Disabled)*. (p.32-38). Moscow : ROOI «Perspektiva» [in Russian].
 4. Bezpalko, O.V., Hubareva, T.H., Kapska, A.Y. (Eds.). (2002). *Sotsialna pidtrymka ditei z obmezhenymy funktsionalnymy mozhyvostiamy [Social support for children with disabilities]*. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
 5. Vygotskij, L.S. (1983). Osnovy defektologii [The basics of defectology] In *Sobranie sochinenij – Collected Works* (T. 1-6). (T.5). Moscow : Pedagogika [in Russian].
 6. Davydenko, H.V. (2015). Teoretyko-metodychni zasady orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh krain Yevropeiskoho Soiuzu [Theoretical and methodological principles of the organization of inclusive education in higher educational establishments of the European Union countries]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
 7. Dikova-Favorska, O. (2009). *Spetsyfychni hrupy osib z obmezhenymy mozhyvostiamy zdorovia u fokusi sotsiologii [Specific groups of persons with disabilities in the focus of sociology]*. Zhytomyr [in Ukrainian].
 8. Dikova-Favorska, O. (2017). Rol konstruktivnogo «liudyna z funktsionalnymy obmezheniamy zdorovia» v kompensatsii defitsytu rozuminnia sotsialnoi suti liudyny z invalidnistiu [The role of the person with functional disabilities in compensating for the lack of understanding of the social nature of people with disabilities]. *Nova paradyhma –The New Paradigm*, 131, 158-167. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/18316> [in Ukrainian].
 9. Dumbaev, A.E., Popova, T.V. (2006). *Invalid, obshchestvo i pravo [Disabled person, society and law]*. Almaty : TOO «Verena» [in Russian].
 10. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine «On Higher Education»] (2020). №2145-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> [in Ukrainian].
 11. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zminy do Zakonu Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro prava invalidiv i Fakultativnoho protokolu do nei» [Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On Ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Optional Protocol thereto»] (2016). №1490–VIII. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1767> [in Ukrainian].
 12. Zakon Ukrainy «Pro zahalnu seredniu osvitu» [Law of Ukraine «On General Secondary Education»] (2019). №2145-19. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/651-14> [in Ukrainian].
 13. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»] (2020). №2145-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
 14. Zakon Ukrainy «Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti osib z invalidnistiu v Ukraini» [Law of Ukraine «On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine»]. (2019). №2249-VIII (2249-19). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/875-12> [in Ukrainian].
 15. Ipatov, A.V., & Hanyukova, I.Ya. (2015). Poniattia invalidnosti i aspekti suchasnoho mizhnarodnoho prava [The concept of disability in the aspect of modern international law]. *Ukrainskyi visnyk medyko-sotsialnoi ekspertyzy – Ukrainian Journal of Medical and Social Expertise*, 3, 15-21 [in Ukrainian].

16. Kislyak, O.P., Kolchenko, K.O., & Misyak S.A. (2003). Orhanizatsiia psykhologichnoi pidtrymky studentiv z osoblyvymy potrebamy v umovakh VNZ [Organization of psychological support for students with special needs in higher education]. Proceedings from APVNSOP '03: *IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Aktualni problemy vykhovannia ta navchannia studentiv iz osoblyvymy potrebamy» – IV International Scientific and Practical Conference «Actual problems of education and training of students with special needs»*. Kyiv : Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
17. Kolupaieva, A. (2009). *Inklyuzyvna osvita: realii ta perspektyvy [Inclusive Education: Realities and Perspectives]*. Kyiv : Sammit-Knyha [in Ukrainian].
18. Konventsiiia OON «Pro prava osib z invalidnistiu» [UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities] (2009). Zakon Ukrainy №1767-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17> [in Ukrainian].
19. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (1996). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].
20. Kuli, Ch. (2000). *Chelovecheskaja priroda i social'nyj porjadok [Human nature and social order]*. Moscow : Ideja-Press, Dom intelektual'noj knigi [in Russian].
21. Sotsialna robota: Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk [Social work: A short encyclopedic dictionary]. (2002). In *Sotsialna robota – Social Work*. (Vols.1-7). (Vol.4). Kyiv : DTSSM [in Ukrainian].
22. Tomarzhevska, I.V. (2007). *Psykhologichni zasady humanizatsii profesiinoi pidhotovky studentiv-invalidiv za sotsionomichnym profilem [Psychological principles of humanization of vocational training of students with disabilities by socio-economic profile]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
23. Tomchuk, M.I. (2005). *Psykhologhiia adaptatsii do navchannia studentiv z osoblyvymy potrebamy [Psychology of adaptation to the education of students with special needs]*. Vinnytsia : Hlobus-Press [in Ukrainian].
24. Firsov, M.V. (2002). *Psihologija social'noj roboty: Soderzhanie i metody psihosocial'noj praktiki [Psychology of social work: Content and methods of psychosocial practice]*. Moscow : Akademija [in Russian].
25. Shipicyna, L.M. (2005). *Psihologija detej-sirot [Psychology of orphans]*. St. Petersburg : Izd-vo SPb.U [in Russian].
26. Jarskaja-Smirnova, E.R. (1997). *Sociokul'turnyj analiz netipichnosti [Sociocultural analysis of atypicality]*. Saratov [in Russian].
27. Gałkowski, T. (1979). *Dzieci specjalnej troski [Special needs children]*. Warszawa : WP [in Poland].
28. Hulek, A. (1984). *Rewalidacja dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w rodzinie [Revalidation of disabled children and young people in the family]*. Warszawa : PWN [in Poland].
29. Hulek, A. (1981). *Rehabilitacja osób niepełnosprawnych w Polsce i za granicą [Rehabilitation of disabled people in Poland and abroad]*. Warszawa : IWZZ [in Poland].
30. Serejski, J., & Weigl, Z. (1990). Współczesne tendencje w wychowaniu i nauczaniu dzieci ruchowo niepełnosprawnych [Contemporary trends in the upbringing and teaching of physically disabled children]. *Szkola Specjalna – Special School*, 3, 67-73 [in Poland].
31. Zabłocki, K.J, Bulenda, T. (1991). Nowe prawne uregulowania zatrudnienia i rehabilitacji osób niepełnosprawnych (proba oceny) [New legal regulations on employment and rehabilitation of people with disabilities (evaluation test)]. *Problemy Rehabilitacji Zawodowej – Vocational Rehabilitation Problems*, 1–4. Warszawa [in Poland].
32. Zabłocki, K.J. (1995). *Psychologiczne i społeczne wyznaczniki rehabilitacji zawodowej inwalidów [Psychological and social determinants of vocational rehabilitation of invalids]*. Warszawa : Wydawnictwo Żak [in Poland].

**THEORETICAL APPROACHES TO THE PROBLEMS OF PERSONS WITH
DISABILITIES OF HEALTH****Tetiana Gorbashchenko****Lecturer of the Department of Psychology**

National Pedagogical Dragomanov University

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

g.tetiana@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2567-7726>**Abstract**

Disability issues among socio-economic and socio-political problems of the modern world are relevant enough for all countries and peoples. That requires the attention of governments and different countries in the direction of search, development and implementation of adequate models of social system, optimally adapted to the needs of persons with disabilities, given the resource and other capabilities of the societies in which they exist. It should be noted that the attitude towards such people has changed significantly recently and disability is considered a social phenomenon. Finding ways to solve the problems of Ukrainian youth with disabilities requires exploring the current state of satisfaction with their special needs in education and employment. The article revealed the history of development and problem solving for people with disabilities. An analysis of the use of the term «disabled» in the scientific literature and its various formulations are presented. Attention is drawn to the fact that scientists from different industries continue to explore the diverse aspects of the problems of persons with disabilities and to create on their basis the development of methods and methodology for the work, education and socialization of such persons. The complex development of attitudes towards persons with disabilities is shown – from the direct refusal to engage them, from physical destruction, isolation of «inferior members» of the society to the awareness of the need for integration of persons with various physical defects, pathophysiological syndromes, psychosocial disorders in society, creating for them society without barriers. Regulatory documents on the protection of the rights of persons with disabilities in Ukraine and international documents are analyzed, was followed how the understanding of disability, content and principles of socialization of persons with disabilities are transformed. Different approaches (specific models) to understanding disability as such are considered.

Keywords: persons with disabilities, disability, society, defects, social exclusion, models of disability (medical, economic, social, human rights, model of functional disability).

*Подано 09.12.2019**Рекомендовано до друку 13.12.2019*